

Onderwijssamenvatting van wereldhistorische literatuur

GRENSLAND, een geschiedenis van Oekraïne

Marc Jansen

Dit is een onderwijssamenvatting van wereldhistorische literatuur. Deze samenvatting maakt deel uit van een serie bedoeld voor docenten die wereldgeschiedenis willen integreren in hun lessen. Meer over deze serie of activiteiten van de commissie wereldgeschiedenis van de VGN vind je op vgnkleio.nl/wereldgeschiedenis.

1. **Uitgegeven door G.A. van Oorschot, Amsterdam 2014 (2^e druk)**

2. **Hoofdvraag van de publicatie: Wat is Oekraïne? Over verschuivende grenzen en natievorming.**

3. **Welke bijdrage kan deze publicatie doen aan wereldgeschiedenis in het onderwijs?**

Wereldgeschiedenis is met aandacht voor onderling contact en beïnvloeding tussen regio's en continenten o.a. een tegenhanger van nationalistische geschiedschrijving. Dit boek behandelt de lange gezamenlijk Russisch-Oekraïense geschiedenis op het grensvlak van Azië en Europa en geeft een genuanceerde kijk op de diverse elementen van natievorming in de jonge Oekraïense natie (sinds 1991).

In ons geschiedenisonderwijs krijgt de geschiedenis van Midden- en Oost-Europa verhoudingsgewijs weinig aandacht en dan meestal nog vanuit ons Nederlandse en Noordwest-Europese perspectief. Bij actuele vraagstukken over Westerse waarden, uitbreiding van de Europese Unie en de NAVO, discussies over (de mate van) democratie in Oost-Europese landen en Rusland helpt dit boek om het eenzijdige West-Europese beeld bij te stellen. Het boek start in de Oudheid en verrijkt al vanaf daar ons narratief over het Romeinse rijk en de samenhang van Europese geschiedenis met die van Azië en het Midden-Oosten.

4. **Wat zijn de belangrijkste of opvallende conclusies?**

- Een natiestaat hoeft niet etnisch of linguïstisch homogeen te zijn, maar de inwoners moeten zich wel als burgers van hetzelfde land verbonden voelen. Peilingen tussen 2000 en 2010 gaven aan dat een overgrote meerderheid van de Oekraïense bevolking, met inbegrip van lokale Russen en Russisch sprekenden, **Oekraïne als vaderland** ziet. (p.205)
- (ook) Russischtalige Oekraïners en Russen in Oost-Oekraïne zijn politiek **loyaal aan de Oekraïense staat**. Maar ... weigeren een opgelegde culturele identiteit gebaseerd op etnische e/o linguïstische criteria in combinatie met anti-Russische ressentimenten. Ook verwerpen zij het creëren van een tegenstelling tussen een "Europees Oekraïne" en een "Aziatisch Rusland". (p.203)
- Een '**nationaal geschiedverhaal**' had Oekraïne vóór 1991 niet. In de Sovjet-Russische periode werd de gemeenschappelijke bakermat van Kiev-Roes benadrukt (eind 9^e eeuw), en de verbondenheid als broedervolken. Sinds 1991 is het nationale geschiedverhaal opgebouwd rond Kiev-Roes, de vrijheden van de Kozakkenrepubliek en de territoriaal-bestuurlijke positie als eigen Oekraïense Sovjetrepubliek. Werden de Oekraïense nationalist en partizanen uit de Tweede Wereldoorlog vóór 1991 afgeschilderd als 'verraders en bandieten', nu is er aandacht voor hun vaderlandsliefde en verzet tegen de nazi's. (p.206)
- In de 19^e eeuw, de tijd van romantisch nationalisme en **ontstaan van de moderne natiestaat**, bloeide o.a. onder Polen en Oekraïners een gevoel voor eigen taal, cultuur en volk op. Na de zoveelste opstand in Polen trad de Russische regering halverwege de 19^e eeuw hard op en propageerde een Russische eenheid. Oekraïense geschriften werden verboden, het Oekraïens werd uit het onderwijs verbannen en Oekraïnofiele leraren werden vervangen door Russen. Deze nederlaag voor gematigde Oekraïnofielen gaf radicale populistten de wind in de zeilen. De daaruit voortgekomen terroristische beweging leidde o.a. tot de dodelijk bomaanslag in 1881 op Tsaar

- Alexander II in Petersburg. Daarna nam hun invloed af en kwam er meer ruimte voor de gematigde beweging die rond 1900 tijdelijk meer ruimte kreeg voor de Oekraïense taal en eigenheid. (p.75, 76)
- Als de Oekraïne alleen een geografisch bepaalde eenheid is, dan gaat de geschiedenis van Oekraïne als staat niet verder terug dan 1991. Voor die tijd was het onderdeel van diverse andere (grote) rijken en landen en daarmee lijken Oekraïners **een 'volk zonder geschiedenis'**, in ieder geval zonder eigen staat. (p.7)
 - In onze geschiedenislessen komt nog weleens de 'Westverschiebung' na de Tweede Wereldoorlog aan de orde, meestal met de blik op Duitsland en het **Molotov-Ribbentrop pact** (1939). Dat Polen uit de Eerste Wereldoorlog was herrezen (na eind 18^e eeuw tussen Pruisen, Oostenrijk en Rusland te zijn verdeeld) en daarvoor rond 1920 een oorlog met Sovjet-Rusland en Oekraïne moest uitvechten, waarbij Polen grote delen van het tegenwoordige Oekraïne veroverde, is minder bekend en komt eigenlijk niet ter sprake.
 - In de jaren dertig beweerden nationalistische Poolse politici nog dat Oekraïne niet bestond en nooit zou bestaan. Dat Polen na de Tweede Wereldoorlog afstand moest doen van Lwów (nu Lviv) en grote delen van wat nu Oekraïne is was toen redelijk traumatisch, maar **Polen is nu één van de grootste voorvechters van internationale acceptatie van een onafhankelijk Oekraïne**, dat (ook voor Polen) als buffer met Rusland kan dienen. (p.9)
 - **Uit Hoofdstuk 1 en 2: de voorgeschiedenis vanaf de Oudheid tot in de 18^e eeuw geeft een aanvulling op de beperkte Oriëntatiekennis die we nu in de meeste lesmethoden tegenkomen.** (p.12-44)
 Geografisch maakt het Oekraïense gebied deel uit van de Euraziatische steppe die van Mantsjoerije in het oosten tot voorbij de Zwarte Zee aan de Hongaarse poesta reikt. Voor **Homerus** was dit al een schimmig gebied aan de rand van de beschaafde (Griekse) wereld. Redelijk bekend uit de Oudheid zijn de **Scythen** als bewoners van o.a. het gebied ten noorden van de Zwarte Zee. In de Romeinse tijd drongen meer noordelijke (Scandinavische) **Goten** het gebied binnen, verdreven door de Turkstalige **Hunnen** die weer werden opgevolgd door o.a. **Bulgaren** uit het oosten. **Slavische volken** van rond de Karpaten bevolkten aan het begin van onze Middeleeuwen grote delen van Midden- en Oost-Europa tot in het gebied van de Dnjepr en Zwarte Zee. In dat gebied stichtten **Scandinaviërs** (voor 'ons' in het Westen: de Vikingen) eind 9^e eeuw rond Novgorod (ten noordwesten van Moskou) en Kiev hun **rijk van de 'Kiev-Roes'**. Door contact met het **Byzantijnse rijk**, dat van onderlinge strijd naar handel en politieke samenwerking verschoof, begon het oosterse christendom de dominante godsdienst te worden met sterke invloeden van de Grieks-Byzantijnse cultuur. Begin 13^e eeuw veroverden de opvolgers van **Dzjengis Khan** bijna het gehele gebied waarmee het deel werd van het **Mongoolse rijk**. Novgorod en Galicië (dat tegenwoordig deels in Polen en deels in Oekraïne ligt) overvleugelden rond die tijd Kiev waarna het centrum van de macht begin 14^e eeuw verplaatste naar Moskou.
 Vanaf eind 14^e eeuw werkten **Poolse en Litouwse** adel samen tegen zowel nomadenstammen uit het oosten als opdringende **Duitse kruisridders** in het westen. Daarmee ontstond een groot gebied met zeer diverse bevolkingssamenstelling met ook diverse godsdiensten (al was het Poolse katholicisme dominant). Tussen dit Pools-Litouwse gebied en de Zwarte Zee bevond zich een 'wilde vrijstaat' waarin **Kozakkenhoofdmannen** de dienst uitmaakten. Uit het oosten dreigden nog altijd de **Tataarse volken** tot ver in de 17^e eeuw. Rond 1650 startten de Kozakken een opstand tegen de Poolse overheersing. Eerst met hulp van de Tataren en later van Russisch **Moskou** ontwikkelde zich een eigen Oekraïense staat die zeer schatplichtig was aan Moskou. In de strijd tegen Poolse en **Ottomaanse** aanvallen fungeerde deze 'Kozakkenrepubliek' als een bufferzone (Grensland) voor het Russische rijk van **Moskovië**. **Onder Tsaar Peter de Grote en Catharina II** maakten de Kozakken steeds meer deel uit van de Russische invloedssfeer en kregen de leiders van dit 'Russische' legeronderdeel aanzien als 'Russische edelen', maar vervielen de Oekraïense boeren tot lijfeigenen in het Russische rijk.
 - De **opkomst van de Nederlanden als verstedelijkt handelsgebied**, na dominante aanwezigheid van de Vikingen in West-Europa, is nauw verweven met de Hanze-handel op Novgorod. **Oekraïne als 'graanschuur'** stimuleerde onder Pools-Litouws (en later Pruisisch) beheer de 'Moedernegotie' van de Republiek in opkomst. Mede hierop is 'onze Gouden Eeuw' gebaseerd. Politiek laveren tussen het Turkse rijk, als bondgenoot tegen Spanje, en Rusland als handelspartner deed de Republiek der Nederlanden al vroeg in haar bestaan. Dit werpt interessant historisch licht op onze hedendaagse internationale betrekkingen. Dat we mede door Tsaar Peter de Grote (rond 1700) een sterke relatie met Rusland hebben is bij velen wel bekend (met het tsaar peterhuisje in Zaandam en

de Hermitage in Amsterdam als plaatsen van herinnering), maar dat de Kozakken hebben bijgedragen aan het einde van de Franse Tijd onder Napoleon staat niet iedereen even goed bij. Kortom, **een geschiedenis van Oekraïne werpt licht op onze nationale geschiedenis** en op onze schatplichtigheid aan Oost-Europa.

5. Bij welke onderwerpen is het inzetbaar bij het geschiedenisonderwijs?

- Bij actuele vraagstukken rond oorlog & vrede, Europese eenwording en democratie.
- Tijdvakken 2 t/m 7 kunnen met een blik vanuit Oekraïense geschiedenis breder dan vanuit Nederlands/Westers perspectief worden behandeld.
- Nederlandse geschiedenis is te beschrijven als verweven met geschiedenis van Oekraïne en Rusland. In de actuele situatie (2022) een motiverende insteek voor geschiedenisonderwijs.
- Met dit boek is het narratief van een 'nationale geschiedenis' in het licht van de Russisch-Oekraïense strijd en beeldvorming van 2014 en 2022 goed uit te leggen en te nuanceren.
- Als verrijking bij i.i.g. de Historische Contexten 'Steden & Burgers' en 'Duitsland 1918-1991'
- Als verrijking bij tijdvak 8 t/m 10 voor de thema's 'natievorming' en 'ontwikkeling van rechtsstaat en democratie'. Voor het begin en einde van de Koude Oorlog zijn uit dit boek aansprekende citaten te verzamelen die leerlingen een nieuw inzicht kunnen geven.
- Op veel plekken geeft de schrijver de rol van het Joodse bevolkingsaandeel aan en hoe deze door wisselende opstanden en bezetting van Oekraïens gebied vanaf de 17^e eeuw steeds meer in de verdrukking raakte. De golven van pogroms in 1881 en 1905 geven een bredere kijk op het antisemitisme in Oost-Europa in de moderne geschiedenis.

6. Op welke manier kan je (onderdelen van) de publicatie inzetten als lesmateriaal?

- Conclusies en citaten verruimen de blik op (de wording van) het hedendaagse Europa, en van Nederland in Europa, dus in veel historische periodes kun je de **lesstof ermee actualiseren en leerlingen motiveren**.
- Het slothoofdstuk gaat uitgebreid in op natievorming en **constructie van nationale geschiedenis**. Met leerlingen kun je actuele discussies rond 'ons nationaal verleden' analyseren en scherp aanzetten.
- Bij kenmerken van **tijdvak 9 en de Koude Oorlog** zijn veel citaten als geschikt **bronmateriaal** te gebruiken.

7. Wat zijn interessante bronnen waar de schrijver naar verwijst?

- Er is een **zeer uitgebreide bibliografie** (bijna 12 blz.) verdeeld over naslagwerken, algemene werken, publicaties verdeeld over tijdperken en over regio's, bronnen en biografieën, fictie, films en documentaires.

8. Waar kan je het boek zelf kopen?

Op dit moment (mei 2022) uitverkocht bij uitgever Van Oorschot en Libris, maar online wel verkrijgbaar en bij boekhandels als Riemer, de Slegte, Scheltema en Bruna geven ze aan 'op voorraad'. Ook als e-book te bestellen (bijv. via bol.com)

9. Waarom zou je de publicatie zelf moeten lezen?

De schrijver geeft concrete voorbeelden en anekdotes die voor verhalend onderwijs, of als bron voor leerlingen, goed zijn te gebruiken. Het boek eindigt met een uitgebreide en diverse bibliografie, waardoor het toegang geeft tot uitstapjes bij periodes en voorbeelden die je als docent verder wilt uitwerken. De inleiding (Wat is Oekraïne?) en het laatste hoofdstuk (Eén of meer Oekraïnes?) helpen je direct aan materiaal om actualiteit en geschiedenis aan elkaar te verbinden. Het is goed leesbaar, verhalend en zoals hierboven aangegeven wordt je blik op vrijwel elk tijdvak aangenaam verrijkt door deze geschiedenis van het Oosten van Europa. Daarnaast kent het boek een personenregister en een tijdtabel die loopt van 482 – 2014 CE.

INGEBRACHT DOOR: **Antheun Janse**

OP DATUM: **Amersfoort mei 2022**